Kamilla Król

ANALIZA DANYCH UZYSKANYCH PODCZAS WYWIADÓW PRZEPROWADZONYCH Z OSOBAMI NIEPEŁNOSPRAWNYMI

WSTĘP TEORETYCZNY

Niepełnosprawność to zjawisko posiadające zarówno komponenty medyczne, jak i społeczne. Powodowana jest chorobami, urazami lub różnymi wrodzonymi dysfunkcjami, co ma wymierne konsekwencje funkcjonalne i społeczne. Ze względu na złożoność zjawiska niepełnosprawności jest ono klasyfikowane w rozmaity sposób. Klasyfikacja na podstawie zmiennych medycznych, tj. lokalizacja i zakres uszkodzeń, stosowana jest w badaniach nad niepełnosprawnością realizowanych przez GUS. Klasyfikacja na podstawie możliwości codziennego funkcjonowania, takich jak poruszanie się, samoobsługa, zaspokajanie potrzeb itp., stosowana jest w Wielkiej Brytanii oraz w krajach skandynawskich, w Austrii i Niemczech głównie przy dystrybucji świadczeń opiekuńczych. Natomiast klasyfikacja dokonywana na podstawie zdolności do pełnienia podstawowych ról społecznych, adekwatnych do cyklu życia osoby, w tym przede wszystkim na podstawie zdolności do wykonywania pracy, stosowana jest obecnie w Polsce w systemie ubezpieczeń społecznych oraz w Holandii i Irlandii (Golinowska, 2004, s. 19-20).

Rozróżniany jest również status prawny niepełnosprawności. W Polsce stosuje się trzy różne urzędowe definicje niepełnosprawności w zależności od trzech odmiennych celów. Pierwsza definicja dotyczy przyznania statusu niepełnosprawności tym, którzy ubiegają się o orzeczenie prawne. W systemie pozarentowym ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych definiuje osoby niepełnosprawne jako osoby, które ze względu na swój stan fizyczny, psychiczny lub umysłowy mają trwale lub okresowo utrudnione bądź ograniczone możliwości wypełniania ról społecznych, a w szczególności zdolności do wykonywania pracy zawodowej. To osoby, które uzyskały odpowiednie orzeczenie: o niepełnosprawności przed ukończeniem 16 roku życia, o cał-

kowitej lub częściowej niezdolności do pracy — na podstawie odrębnych przepisów lub o zakwalifikowaniu przez organy orzekające do jednego z trzech stopni niepełnosprawności, to jest znacznego, umiarkowanego lub lekkiego. Według ustawy „do znacznego stopnia niepełnosprawności zalicza się osobę mającą naruszoną sprawność organizmu: 1) niezdolną do podjęcia zatrudnienia, 2) zdolną do wykonywania zatrudnienia w zakładzie pracy chronionej albo w zakładzie aktywizacji zawodowej, wymagającą niezbędnej w celu pełnienia ról społecznych stałej lub długotrwałej opieki lub pomocy innej osoby w związku ze znacznie ograniczoną możliwością samodzielnej egzystencji. Do umiarkowanego stopnia niepełnosprawności zalicza się osobę o naruszonej sprawności organizmu zdolną do wykonywania zatrudnienia na stanowisku pracy przystosowanym odpowiednio do potrzeb i możliwości wynikających z niepełnosprawności, wymagającą w celu pełnienia ról społecznych częściowej lub okresowej pomocy innej osoby w związku z ograniczoną możliwością samodzielnej egzystencji. Do lekkiego stopnia niepełnosprawności zalicza się osobę o naruszonej sprawności organizmu zdolną do wykonywania zatrudnienia, nie wymagającą pomocy innej osoby w celu pełnienia ról społecznych. Ograniczona możliwość samodzielnej egzystencji oznacza naruszenie sprawności organizmu w stopniu uniemożliwiającym zaspokajanie, bez pomocy innych osób, podstawowych potrzeb życiowych, za które uważa się przede wszystkim samoobsługę, poruszanie się, komunikację i komunikowanie się”[1]. Definicja druga i trzecia dotyczą systemu ubezpieczeń społecznych i stosowane są w orzekaniu o przyznaniu renty. W systemie ubezpieczeń społecznych (ZUS) brana jest pod uwagę niezdolność do pracy zarobkowej, która może być trwała lub okresowa. W systemie ubezpieczeń rolniczych (KRUS) pod uwagę brana jest niezdolność do pracy w gospodarstwie rolnym (Golinowska, 2004, s. 21-22).

METODOLOGIA

Dane zgromadzono podczas badań prowadzonych w ramach projektu „Wykluczenie społeczne: diagnoza i mechanizmy przeciwdziałania w województwie wielkopolskim” realizowanego przez Stowarzyszenie Na

[1] Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 roku o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. z 2008 r. Nr 14, poz. 92, z późn. zm.).

Rzecz Spółdzielni Socjalnych. Badania prowadzone były metodą wywiadów kwestionariuszowych na celowo wybranej próbie. Wywiady przeprowadzono w okresie od stycznia do czerwca 2010 r. i ostatecznie przebadano 504 osoby z terenu Wielkopolski, w tym 80 osób posiadających status osoby niepełnosprawnej (15,9% całej próby). Kwestionariusz, jak i dobór próby nie był typowy dla socjologii obiegowej ze względu na specyfikę zbiorowości, które zostały poddane badaniu. Wywiady przeprowadzono bowiem z osobami doświadczonymi przez los, które należą do grup zaliczanych do kategorii wykluczonych. Odnalezienie respondentów i uzyskanie zgody na wywiad było niezwykle trudne, zatem nie tylko narzędzie badawcze, ale i sam badacz musiał wykazać się dużą wrażliwością i jednocześnie być czujnym na wiarygodność zbieranych danych. Badacz musiał dotrzeć do tych osób i skłonić do rozmowy.

Kierował się przy tym kilkoma wytycznymi, których celem była minimalizacja ryzyka jednostronnej penetracji badanych środowisk. Podczas prowadzenia badań osób niepełnosprawnych zwracano uwagę na zachowanie podziału płci 50/50 w próbie oraz na dywersyfikację zbiorowości pod względem schorzeń mieszczących się w pojęciu niepełnosprawności. Część grupy badanej miały stanowić osoby niepełnosprawne ruchowo, część — intelektualnie. W celu przeprowadzenia wywiadów badacze skierowani zostali do ośrodków pomocowych, jednak zwrócono uwagę, by część respondentów była osobami niezrzeszonymi, czyli nie korzystającymi z pomocy ośrodków. Zwracano również szczególną uwagę na to, by byli to respondenci realnie cierpiący wykluczenie z powodu swojego kalectwa.

Realne wykluczenie społeczne rozumiane jest jako sytuacja, która uniemożliwia lub znacznie utrudnia jednostce bądź grupie zgodnie z prawem pełnienie ról społecznych, korzystanie z dóbr publicznych, z infrastruktury społecznej, a także gromadzenie zasobów i zdobywanie dochodów w godny sposób (Buliński, 2009, s. 136). W przypadku osób niepełnosprawnych chodzi więc nie tylko o brak zatrudnienia, ale również o bariery architektoniczne, urbanistyczne i komunikacyjne, które uniemożliwiają swobodny dostęp do obiektów czy terenów, ograniczając w ten sposób udział tych ludzi w życiu społecznym i kulturalnym. Skutki bowiem są takie, że osoby niepełnosprawne rezygnują z różnych form aktywności (Frączkiewicz-Wronka, Zrałek, 2002, s. 202). Z czasem przyjmują postawę, jak gdyby określone prawa i dobra im nie przysługiwały, lub przestają przywiązywać do nich większą wagę. Wykluczenie może więc przybrać też charakter samowykluczenia (Ernc, 2008, s. 105).

Nawiązując do teorii własności siły roboczej prof. Jacka Tittenbruna, interesowały nas też cechy siły roboczej[2] badanej grupy osób niepełnosprawnych i charakter działań zarobkowych, w jakie angażują się badane osoby niepełnosprawne. Odwołując się tu jednak do definicji siły roboczej, należy zwrócić uwagę na różnice w zdolności do wykonywania pracy osoby niepełnosprawnej i osoby pełnosprawnej. Niepełnosprawność bowiem obejmuje różne ograniczenia funkcjonalne, które mają często wpływ na zdolność wykonywania określonych czynności (Kirenko, 2010, s. 19). Ograniczenia psychofizyczne mogą wpłynąć na zdolność pracy w określonym tempie, spostrzegawczość, wytrwałość, umiejętność współpracy z innymi i dostosowanie się do rozmaitych sytuacji. Dlatego też błędem byłoby identyfikowanie pod jedną nazwą siły roboczej różnych zdolności i możliwości jej dzierżawy, czyli wchodzenia w stosunki pracy. Zatem w niniejszym opracowaniu posłużono się terminem semi-siła robocza[3], czyli niepełna siła robocza.

Możliwości dzierżawienia semi-siły roboczej są określone przez prawo. Jest bowiem wiele ustaw i przepisów, które regulują kwestie niepełnosprawnych. Choćby wspomniana wcześniej ustawa z 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, która wskazuje na możliwość wykorzystania semi-siły roboczej w stosunkach dzierżawy. W myśl tej ustawy rodzaj wykonywanej pracy musi uwzględniać psychofizyczne możliwości danej osoby. W przypadku osoby niepełnosprawnej zaliczonej do znacznego lub umiarkowanego stopnia niepełnosprawności czas pracy nie może przekraczać 7 godzin na dobę i 35 godzin tygodniowo. Stanowisko pracy musi być odpowiednio przystosowane do schorzenia. Dodatkowo osobie ze znacznym lub umiarkowanym stopniem niepełnosprawności przysługuje urlop wypoczynkowy w wymiarze 10 dni roboczych w roku kalendarzowym, ponadto 15-minutowa przerwa na wypoczynek i gimnastykę, 21 dni, które mogą zostać przeznaczone na turnus rehabilitacyjny, oraz dodatkowy czas wolny przeznaczony na badania specjalistyczne.

Według ustawy osoba niepełnosprawna ma również możliwość poddania się rehabilitacji zawodowej, której celem jest ułatwienie uzyskania

---

[2] Siła robocza to całokształt umiejętności, kwalifikacji, cech psychofizycznych niezbędnych do wykonywania pracy (Tittenbrun, 1986).

[3] Termin „semi-siła robocza" zaproponowany przez J. Tittenbruna jako pojęcie neutralne aksjologicznie z uwagi na negatywne konotacje słowa „ograniczony", „ograniczona siła robocza" i stygmatyzujący charakter.

i utrzymania odpowiedniego zatrudnienia poprzez korzystanie z poradnictwa zawodowego, szkolenia zawodowego i pośrednictwa pracy. Do podstawowych form aktywności wspomagającej proces rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych zalicza się udział w warsztatach terapii zajęciowej, turnusach rehabilitacyjnych i zakładach aktywności zawodowej.

Warsztaty terapii zajęciowej oraz zakłady aktywności zawodowej uznawane są jako przejściowa forma zatrudnienia dla osób z większymi i trudniejszymi dysfunkcjami organizmu, które wymagają pewnego przygotowania, by wejść na „rynek pracy". Określenie „przejściowa" jest celowe, bowiem polski model pracy dla osób niepełnosprawnych przewiduje cztery następujące po sobie etapy drogi rehabilitowania i zatrudniania osób niepełnosprawnych. Pierwszy etap to udział w warsztatach terapii zajęciowej (WTZ), drugi etap w zakładach aktywności zawodowej (ZAZ), trzeci etap w zakładach pracy chronionej (ZPCH) i czwarty etap na otwartym rynku (Golinowska, 2004, s. 63).

Warsztaty terapii zajęciowej to wyodrębniona organizacyjnie i finansowo placówka, która w odróżnieniu od zakładów aktywizacji zawodowej i zakładów pracy chronionej daje osobie niepełnosprawnej wyłącznie status uczestnika. Natomiast zakłady pracy chronionej to specjalnie przystosowane i dofinansowywane zakłady pracy, w których załoga w znacznym zakresie jest niepełnosprawna. Zakłady takie mają nałożony obowiązek zapewnienia doradcy, usług rehabilitacyjnych i opieki medycznej dla osób w nim zatrudnionych (Golinowska, 2004, s. 66-67). W zatrudnianiu osób niepełnosprawnych na otwartym rynku istotną rolę odgrywają cechy samego zakładu pracy, tj. wielkość, branża, typ własności i sytuacja ekonomiczna. Wśród przyczyn, dla których zatrudnia się osoby niepełnosprawne, najważniejsze są bodźce ekonomiczne. Ale z drugiej strony te same czynniki ekonomiczne odpowiadają za niezatrudnianie osób niepełnosprawnych z uwagi na przykład na ich małą wydajność w pracy, niską dyspozycyjność, brak kwalifikacji czy dodatkowe nakłady na przystosowanie stanowisk. Pozaekonomicznym czynnikiem zatrudnienia osoby niepełnosprawnej może być więź z pracownikami i poczucie odpowiedzialności w sytuacji, gdy ulega pogorszeniu ich zdolność do pracy, bądź naciski zewnętrzne władz lokalnych (Bartkowski, 2009, s. 25).

Zatem celem tego opracowania jest przedstawienie cech semi-siły roboczej badanej grupy osób niepełnosprawnych, charakteru działań zarobkowych, w jakie angażują się badane osoby niepełnosprawne, określe-

nie uwarunkowań i przyczyn zarówno społecznych, jak i ekonomicznych, dla których respondenci znaleźli się poza głównym nurtem życia społecznego, określenie form pomocy, z których korzystają respondenci, oraz stopnia zainteresowania spółdzielniami socjalnymi.

CHARAKTERYSTYKA PRÓBY BADAWCZEJ NA PODSTAWIE ZGROMADZONYCH DANYCH ILOŚCIOWYCH I JAKOŚCIOWYCH

Wśród 80 respondentów posiadających status osoby niepełnosprawnej przeważali mężczyźni — 58,8%. Zdecydowana większość to osoby w wieku produkcyjnym (95%), w tym najwięcej w wieku 22-30 lat (27,5% ogółu badanych) i w wieku 31-40 lat (21,3% ogółu badanych), natomiast najmniej respondentów w wieku do 21 roku życia (5%). W wieku poprodukcyjnym było 4 respondentów, tj. 5%.

Zgodnie z wytycznymi zachowano limit i przeprowadzono wywiady z 53 osobami korzystającymi z ośrodków pomocowych i 27 osobami niezrzeszonymi (odpowiednio 66,3%, 33,7%).

Wśród respondentów zdecydowana większość posiada znaczny bądź umiarkowany stopień niepełnosprawności, lekki stopień zadeklarowały trzy osoby. Z danych jakościowych wynika, że wśród badanych wadę wrodzoną deklarowało 27 osób, 23 osoby nabyły niepełnosprawność w dzieciństwie i 10 osób później, najczęściej z powodu przewlekłej choroby. Pozostałe osoby nie określiły, kiedy powstała niepełnosprawność.

Mimo wielu placówek integracyjnych osoby niepełnosprawne mają mniejsze szanse na edukację niż ich pełnosprawni rówieśnicy, bowiem w przypadku osób niepełnosprawnych edukację należy „rozumieć nie tylko jako wychowanie i nauczanie, ale i jako proces pełnej integracji społecznej, pozwalający osobom niepełnosprawnym aktywnie decydować o swoim życiu i nie być przedmiotem manipulacji”[4]. Dzięki tak rozumianej edukacji osoby niepełnosprawne mogą osiągnąć równorzędną pozycję społeczną.

W świetle danych dotyczących wykształcenia respondentów najwięcej osób deklarowało zasadnicze zawodowe, tj. 27% ogółu badanych, dalej

[4] S. Kantyka, *Edukacja osób niepełnosprawnych a problem ich podmiotowości*, [w:] *Społeczne problemy osób niepełnosprawnych*, pod red. J. Sikorskiej, IFiS PAN, Warszawa 2002, s. 138.

20% wykształcenie średnie techniczne, po 17,5% ogółu badanych wykształcenie średnie ogólne i wyższe oraz 12,5% ogółu badanych wskazało na wykształcenie podstawowe. Najmniej respondentów zakończyło edukację na poziomie gimnazjum, tj. 5% ogółu badanych.

Wśród 80 respondentów 56 osób (70%) zadeklarowało posiadanie zawodu wyuczonego, w tym 52 osoby w wieku produkcyjnym i 4 osoby w wieku poprodukcyjnym (odpowiednio 92,8% i 7,2%).

Zawody wyuczone, jakie deklarowały osoby w wieku produkcyjnym, różniły się z uwagi na wykształcenie. Z wyższym wykształceniem najwięcej, 5 respondentów, deklarowało zawód pedagoga, pozostali respondenci zawody: nauczyciela wychowania przedszkolnego i początkowego, geodety, bibliotekarza, etnologa, lic. zarządzania, mediatora, doradcy zawodowego, lingwisty, ekonomisty. Z wykształceniem średnim ogólnym jeden respondent ukończył kurs zawodowy — dietetyk handlowiec organizowany w Izbie Rzemieślniczej, a drugi respondent ukończył szkołę policealną, uzyskując zawód doradcy hotelowego. Respondenci z wykształceniem średnim technicznym deklarowali zawody: technik ortopeda, technik elektronik, sprzedawca, muzyk, technik technolog budowy maszyn i urządzeń przemysłowych, włókiennik, technik chemik, technik żywienia zbiorowego, technik ekonomista, technik rolnik, mechanik obróbki skrawaniem. W czterech przypadkach zawody się powtórzyły, tzn. technik rolnik, technik ortopeda, technik elektronik i sprzedawca. Wśród respondentów legitymujących się wykształceniem zasadniczym zawodowym deklarowano następujące wyuczone zawody: w trzech przypadkach zawód tokarza i zawód introligatora, po dwóch respondentów deklarowało zawód ogrodnika, krawca, ślusarza i kucharza oraz zawód komputerowy edytor tekstów. Kolejne zadeklarowane zawody wśród respondentów z wykształceniem zasadniczym zawodowym to: hydraulik, mechanik precyzyjny maszyn, stolarz meblowy, dziewiarz maszynowo-ręczny, mechanik urządzeń chłodniczych, cholewkarz.

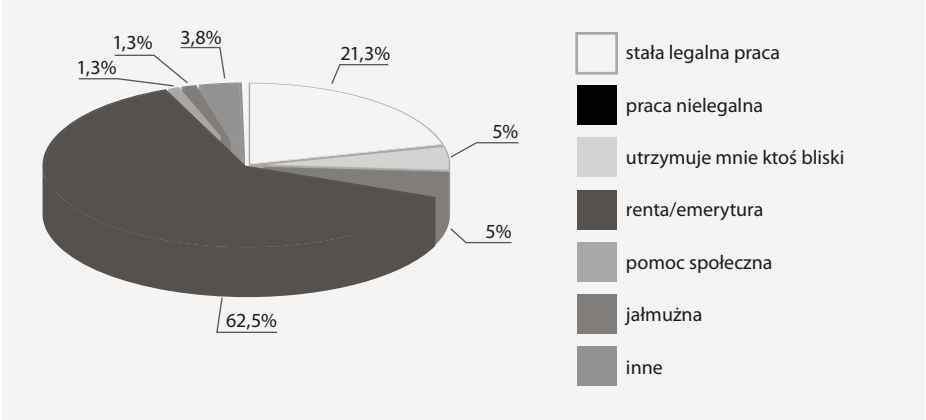
Respondenci w wieku poprodukcyjnym z wyższym wykształceniem deklarowali zawody: ekonomista, socjolog. Dwóch respondentów z wykształceniem zasadniczym zawodowym deklarowało zawód księgarz i ślusarz. Są to osoby bierne zawodowo, pobierające świadczenie emerytalne.

Zatem wśród 80 osób badanych 70% posiada wykształcenie zawodowe. Można więc wnioskować, że są to osoby na tyle zdeterminowane, iż mimo niepełnosprawności podjęły trud zdobycia zawodu, by przy-

puszczalnie między innymi zwiększyć swoje szanse na rynku pracy. Należy też zwrócić tu uwagę, że wśród 30% respondentów, którzy deklarowali brak zawodu, są osoby z wykształceniem średnim ogólnym — 9 osób, w tym 4 osoby studiujące i jedna osoba, która deklarowała zamiar podjęcia nauki na wyższej uczelni. Wykształcenie gimnazjalne zadeklarowało 4 respondentów (są to osoby uczestniczące w warsztatach terapii zajęciowej). Pozostali respondenci posiadają wykształcenie podstawowe. Wśród nich są głównie osoby uczestniczące w warsztatach terapii zajęciowej, jedna osoba przebywa w ośrodku dla bezdomnych (niepełnosprawność powstała z powodu nałogu), jedna osoba od 2 roku życia cierpiąca na chorobę Heinego-Medina, co spowodowało niedowład kończyn dolnych (z wypowiedzi respondentki wynika, że ukończyła szkołę podstawową z rówieśnikami i uczyła się dobrze, jednak rodzice zadecydowali, że nie będzie kontynuować nauki). Kolejna osoba posiadająca wykształcenie podstawowe to osoba chora na schizofrenię (mieszkająca na wsi, z wypowiedzi pracownika socjalnego wynika, że nie jest akceptowana przez lokalną społeczność, konflikty z otoczeniem zawsze kończą się interwencją policji). Tylko jedna respondentka z wykształceniem podstawowym aktywna zawodowo pracuje w zakładzie pracy chronionej jako pakowacz ręczny (posiada znaczny stopień niepełnosprawności — zespół Downa).

Zdecydowana większość respondentów jako główne źródło utrzymania deklarowała rentę/emeryturę (62,5% ogółu badanych). Najrzadziej deklarowano pomoc społeczną (1,3%) i jałmużnę (1,3%).

Wykres 1. Główne źródło utrzymania badanych osób niepełnosprawnych

Z analizy danych jakościowych wynika, że inne środki utrzymania deklarowane przez 3,8% badanych to dodatkowe źródło dochodu. W grupie osób biernych zawodowo pobierających świadczenie emerytalne/rentowe to: dodatek pielęgnacyjny z tytułu znacznego stopnia niepełnosprawności, wynajem mieszkania, zasiłek rehabilitacyjny, wspólne gospodarstwo z żoną. Jedna osoba utrzymująca się z jałmużny zdeklarowała zasiłek celowy. Z wypowiedzi osób aktywnych zawodowo wynika, że najczęściej deklarowano inne dodatkowe środki utrzymania — dodatek pielęgnacyjny. Jak również: kwartalne odszkodowanie z polisy PZU, dochód uzyskiwany za instruktaż tenisa stołowego.

Tabela 1. Główne źródło utrzymania według płci badanych osób niepełnosprawnych

	Stała legalna praca	Praca nielegalna	Utrzymuje mnie ktoś bliski	Renta/ emerytura	Pomoc społeczna	Jałmużna	Inne
Płeć:							
Kobieta	21,2	9,1	6,1	63,6	0	0	0
Mężczyzna	21,3	2,1	4,3	61,7	2,1	2,1	6,4

Dane w %

Istotne różnice występują między badanymi kobietami a mężczyznami, jeśli chodzi o pozostałe źródła utrzymania. Kobiety najczęściej podejmują nielegalną pracę (9,1%) lub są na utrzymaniu kogoś bliskiego (6,1%). Mężczyźni również deklarowali utrzymanie przez kogoś bliskiego (4,3%), ale w przeciwieństwie do kobiet również inne środki utrzymania (6,4%), pomoc społeczną i jałmużnę (2,1%).

Wniosek, jaki się nasuwa w przypadku badanych osób niepełnosprawnych, jest taki, że kobiety są skłonne raczej podjąć nielegalną pracę, niż prosić o pomoc opiekę społeczną czy o jałmużnę.

Tabela 2. Główne źródło utrzymania według wieku badanych osób niepełnosprawnych

	Stała legalna praca	Praca nielegalna	Utrzymuje mnie ktoś bliski	Renta/ emerytura	Pomoc społeczna	Jałmużna	Inne
Wiek:							
Do 21 roku życia	25	0	0	75	0	0	0
22-30 lat	22,7	4,5	9,1	59,1	4,5	0	0
31-40 lat	29,4	5,9	5,9	52,9	0	0	5,9
41-50 lat	7,7	7,7	7,7	61,5	0	7,7	7,7
51-60 lat	25	6,3	0	62,5	0	0	6,3
61 lat i więcej	12,5	0	0	87,5	0	0	0

Dane w %

Tabela 3. Główne źródło utrzymania według wykształcenia badanych osób niepełnosprawnych

	Stała legalna praca	Praca nielegalna	Utrzymuje mnie ktoś bliski	Renta/ emerytura	Pomoc społeczna	Jałmużna	Inne
Wykształcenie:							
Wyższe	28,6	14,3	7,1	50	0	0	0
Średnie techniczne	31,3	6,3	0	56,3	0	6,3	0
Średnie ogólne	21,4	7,1	7,1	57,1	7,1	0	0
Zasadnicze zawodowe	18,2	0	4,5	68,2	0	0	9,1
Gimnazjalne	0	0	25	75	0	0	0
Podstawowe i niepełne podstawowe	10	0	0	80	0	0	10

Dane w %

Z powyższych danych wynika, że pomoc społeczną deklarowali respondenci w wieku 22-30 lat ze średnim ogólnym wykształceniem, których dochody kształtują się w granicach 901-1200 zł miesięcznie. Natomiast jałmużnę deklarowali respondenci w wieku 41-50 lat z wykształceniem średnim technicznym o dochodach do 300 zł miesięcznie.

ANALIZA AKTYWNOŚCI ZAWODOWEJ BADANYCH OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

Aktywność zawodowa jest bardzo ważnym elementem życia człowieka, gdyż stwarza mu szansę niezależności ekonomicznej, zaspokajania potrzeb i samodzielności. W przypadku osób niepełnosprawnych praca stanowi również możliwość reintegracji społecznej. Człowiek wychodzi z domu, zmienia otoczenie, poznaje nowych ludzi, nawiązuje znajomości, nabywa nowe doświadczenia. Jednocześnie ma to wpływ na podwyższenie własnej wartości i motywuje do dalszego działania (Kukla, Bednarczyk, 2010, s. 60).

W badaniach interesowało nas więc, ile wśród badanych osób niepełnosprawnych jest aktywnych, a ile biernych zawodowo.

W grupie 80 badanych osób niepełnosprawnych zdecydowana większość respondentów, tj. 57, jest biernych zawodowo. W tym są 4 osoby w wieku poprodukcyjnym, a pozostałe osoby są w wieku produkcyjnym[5]. Wśród respondentów biernych zawodowo większość to osoby, które utraciły pracę, tj. 30 osób, pozostali nigdy nie pracowali. Badani, którzy deklarowali utratę pracy, legitymują się wykształceniem podstawowym (2 osoby) i pracowały w branży budowlanej oraz nadleśnictwie. Z wykształceniem zasadniczym zawodowym 13 osób deklarowało pracę jako kierowca, w przemyśle przetwórczym na produkcji, jako krawcowa, pracownik gospodarczy na pół etatu, magazynier, ogrodnik, portier, mechanik, przy roznoszeniu ulotek oraz jako urzędnik. Z wykształceniem średnim ogólnym 3 respondentów deklarowało wykonywanie pracy biurowej, obsługę w markecie i pracę jako parkingowy. Wykształcenie zasadnicze zawodowe deklarowało 8 respondentów i wykonywali oni pracę kierowcy, pracownika działu technicznego, pracownika produkcyjnego w zakładzie pracy chronionej, chałupnictwo, kasjer, praca biurowa oraz własna działalność — sklep. Wśród 4 osób z wyższym wykształceniem deklarowano pracę wykładowcy, kierownika działu administracyjno-gospodarczego, pracę z dziećmi na zlecenie w Usługowej Spółdzielni Inwalidów oraz telepracę.

W grupie badanych osób niepełnosprawnych zaledwie 23 osoby są aktywne zawodowo, w tym 1 osoba legitymująca się wykształceniem podstawowym, 3 osoby wykształceniem zasadniczym zawodowym, średnim

[5] Wiek produkcyjny — od 18 do 64 lat, wiek poprodukcyjny — 65 lat i więcej.

ogólnym 5 osób, średnim technicznym 7 osób i wyższym wykształceniem 7 osób. Odwołując się dalej do teorii własności siły roboczej Jacka Tittenbruna, należy zauważyć, że siła robocza może zostać zużytkowana, czyli skonsumowana przez właściciela w procesie produkcji, podczas świadczenia usług lub obsługiwania danego typu warunków pracy. Zatem interesowało nas, ile badanych osób niepełnosprawnych aktywnych zawodowo osiąga dochody z pracy w cudzej firmie, a ile prowadzi własną działalność.

Wśród badanych aktywnych zawodowo dochody z pracy w cudzej firmie deklarowało 26,3%, a 2,5% osób wskazywało samozatrudnienie oraz 2,5% pracę poza sferą gospodarki. Biorąc pod uwagę płeć, zarówno kobiety, jak i mężczyźni najczęściej wskazywali na pracę w cudzej firmie. Samozatrudnienie deklarowały tylko kobiety, głównie w wieku od 22-30 lat lub 41-50 lat, posiadające wyższe wykształcenie. Natomiast pracę poza sferą gospodarki deklarowali respondenci w wieku 51-60 lat posiadający wykształcenie wyższe (7,1%) lub zasadnicze zawodowe (4,5%).

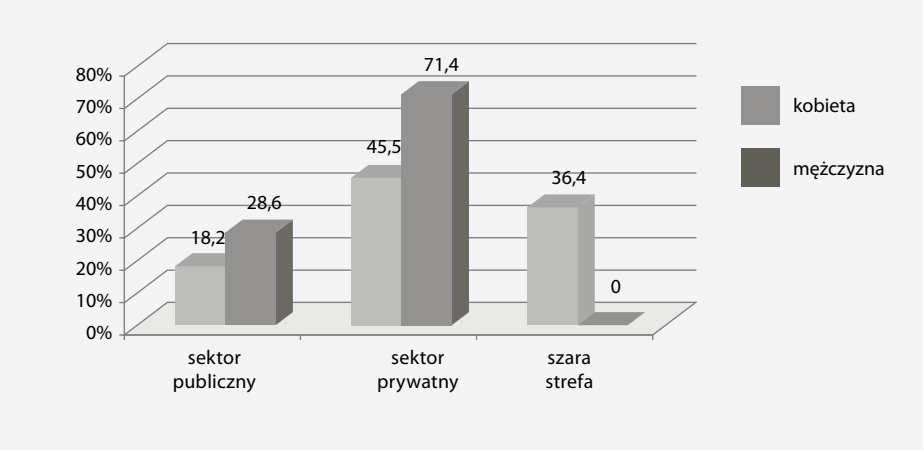
Z analizy danych jakościowych wynika, że wśród respondentów deklarujących pracę w cudzej firmie osoby legitymujące się wyższym wykształceniem świadczą pracę jako terapeuta zajęciowy, pedagog doradca zawodowy, infobroker, księgarz, sprzedawca. Respondenci z wykształceniem średnim technicznym deklarowali pracę jako sprzedawca, technik elektronik, urzędnik, elektromonter, technik ortopeda, monter, organista. W przypadku zawodów wykonywanych jako technik elektronik, elektromonter, technik ortopeda oraz organista warto zwrócić uwagę na fakt, że są to osoby wykonujące pracę w wyuczonym zawodzie. Respondenci legitymujący się wykształceniem średnim ogólnym deklarowali pracę w cudzej firmie jako doradca finansowy, asystent zarządu do spraw inwestycji, ankieter na umowę zlecenie, pracę biurową oraz w transporcie wewnętrznym w zakładzie pracy chronionej. Respondenci z wykształceniem zasadniczym zawodowym świadczą pracę jako krojniczy w zakładzie pracy chronionej oraz nielegalnie jako opiekunka do dziecka. Respondentka z wykształceniem podstawowym świadczy pracę w zakładzie pracy chronionej jako pakowacz ręczny.

Dalej z analizy danych jakościowych wynika, że samozatrudnienie deklarowały osoby posiadające wykształcenie zasadnicze zawodowe oraz wyższe. Deklarowana praca związana jest z rzemiosłem, z pracą nielegalną jako artysta, malarz, pisarka oraz pracą jako hydraulik, murarz, elektryk tzw. złota rączka.

Natomiast pracę poza sferą gospodarki deklarowała respondentka legitymująca się wykształcenie wyższym i praca związana jest z opieką nad osobą starszą.

Biorąc pod uwagę sektor własności miejsca zatrudnienia aktywnych zawodowo osób niepełnosprawnych, 60% dotyczy sektora prywatnego, 24% sektora publicznego, a 16% szarej strefy.

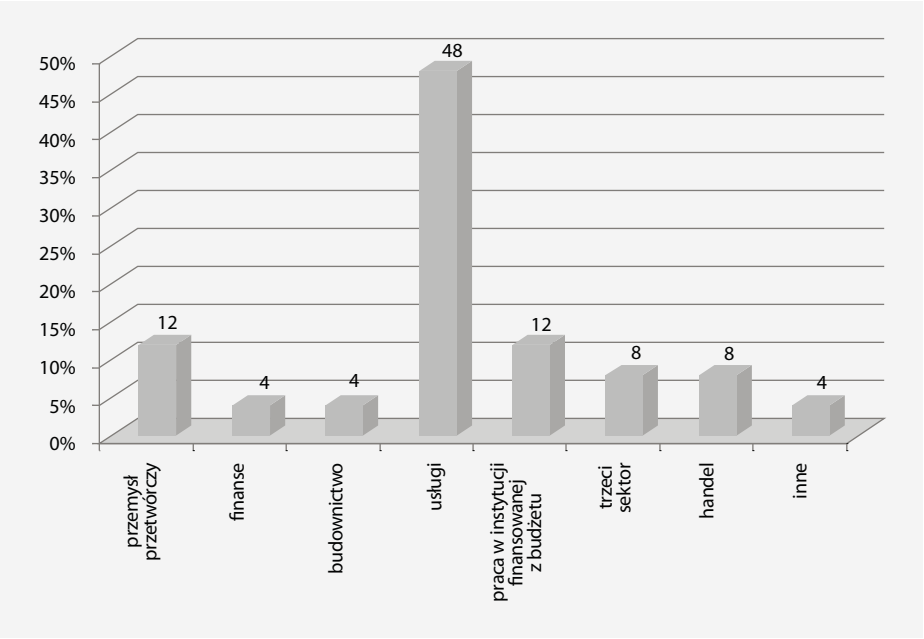
Wykres 2. Sektor własności miejsca zatrudnienia aktywnych zawodowo osób niepełnosprawnych z podziałem ze względu na płeć

Z powyższego wykresu wynika, że wśród badanych zarówno mężczyźni, jak i kobiety głównie wskazywali na sektor prywatny, natomiast na szarą strefę tylko kobiety. Z danych jakościowych wynika, że kobiety te posiadały wykształcenie wyższe i średnie ogólne. Z wypowiedzi respondentek wynika, że jedna zajmuje się rzemiosłem (szycie, ceramika), ale też dodatkowo pisze na zlecenie prace z dziedziny humanistyki, etnologii, socjologii, filologii polskiej i rosyjskiej. Dla drugiej respondentki deklarującej pracę w szarej strefie jako artysta, malarz i pisarka jest ona dodatkowym źródłem utrzymania, ponieważ badana pobiera rentę oraz kwartalne odszkodowanie z polisy PZU. Respondentka deklarująca pracę polegającą na opiece nad starszą osobą również pobiera świadczenie emerytalne. Praca ta jest jednak głównym źródłem utrzymania, ponieważ z wypowiedzi respondentki wynika, że „emerytura jest zbyt niska, by można się było utrzymać, więc nie rejestruję tej pracy, by nie stracić emerytury. Pracodawczyni również nie przyznała się, że w związku z chorobą serca posiada orzeczenie o umiarkowanym stopniu niepełnospraw-

ności, boby jej nie przyjęła do pracy”[6]. Kolejna badana osoba deklarowała pracę polegającą na opiece nad dzieckiem. Praca ta jest dla respondentki głównym źródłem dochodu i dodatkowo jest na utrzymaniu córek. Jedna z nich otrzymuje rentę po zmarłym ojcu.

Wykres 3. Dział gospodarki miejsca zatrudnienia aktywnych zawodowo badanych osób niepełnosprawnych

Głównym działem gospodarki miejsca zatrudnienia aktywnych zawodowo osób niepełnosprawnych są usługi. Najrzadziej deklarowanym przez badanych działem gospodarki miejsca zatrudnienia są finanse i budownictwo. Według danych pracę w finansach deklarowali mężczyźni w wieku 22-30 lat z wykształceniem średnim ogólnym, osiągający dochody w granicach 901-1200 zł. Pracę w budownictwie również deklarowali mężczyźni, ale w wieku 51-60 lat z wykształceniem zasadniczym zawodowym i osiągający dochody w wysokości 2101-3000 zł.

Z powyższych danych można wnioskować, że zdecydowana większość aktywnych zawodowo respondentów dzierżawi własną semi-siłę roboczą

[6] Numer kwestionariusza — 8/WB/2009/04.

głównie w sektorze prywatnym w procesie pracy opartym na świadczeniu usług.

W oparciu o teorię własności siły roboczej Jacka Tittenbruna, interesowało nas, ile wśród badanych osób niepełnosprawnych deklarujących aktywność zawodową posiada autonomię w procesach pracy. Czy działania respondentów częściej są uzależnione od innych osób i uzależnione jest to od rodzaju wykonywanej pracy. Czy obok czynności składających się na zasadniczą treść pracy wykonywane są jeszcze inne prace? Czy zależy to od charakteru wykonywanej pracy, tj. wykonywanie zadań ściśle według określonych procedur czy raczej tak, by osiągnąć pożądany efekt, mając pełną swobodę działania.

Wśród aktywnych zawodowo respondentów 40% deklarowało, że wykonuje pracę samodzielnie, 32% prawie całkowicie samodzielnie, a 28% jedynie przyczynia się do osiągnięcia efektu końcowego procesu pracy. Biorąc pod uwagę płeć respondentów, mężczyźni deklarowali, że wykonują pracę głównie samodzielnie (42,9%), a prawie całkowicie samodzielnie deklarowało 35,7%, „jedynie przyczyniam się do efektu końcowego" deklarowało 21,4%. Wśród kobiet na pracę samodzielną lub pracę, w której jedynie przyczyniają się do efektu końcowego, wskazywało po 36,4%, natomiast najmniej (27,3%) deklarowało pracę prawie całkowicie samodzielną. Kwalifikacje i doświadczenie mają istotne znaczenie w procesie pracy, co potwierdza się również w przypadku badanych osób. Wśród respondentów samodzielnie wykonujących pracę najczęściej są osoby deklarujące wiek 41-50 lat (75%) oraz 51-60 lat (60%). Biorąc pod uwagę wykształcenie, są to osoby deklarujące wykształcenie wyższe (71,4%) i średnie techniczne (42,9%). Prawie całkowicie samodzielnie wykonują pracę najczęściej osoby deklarujące wiek 22-30 lat (62,5%) i osoby deklarujące wykształcenie średnie ogólne (66,7%). Natomiast respondenci, którzy jedynie przyczyniają się do efektu końcowego w procesie pracy, to osoby deklarujące wiek do 21 lat lub powyżej 61 lat. Są to głównie osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym i podstawowym.

Analizując dane jakościowe wśród respondentów deklarujących wykonywanie pracy całkowicie samodzielnie, osoby z wyższym wykształceniem wykonują pracę jako sprzedawca księgarz, terapeuta zajęciowy, pisarz, etnolog, rzemieślnik, opiekunka do dziecka, artysta malarz, pisarka. Respondenci z wykształceniem średnim technicznym pracują jako organista, elektromonter, technik ortopeda. Respondentka z wykształceniem zasadniczym zawodowym wykonuje pracę jako opiekunka do dzie-

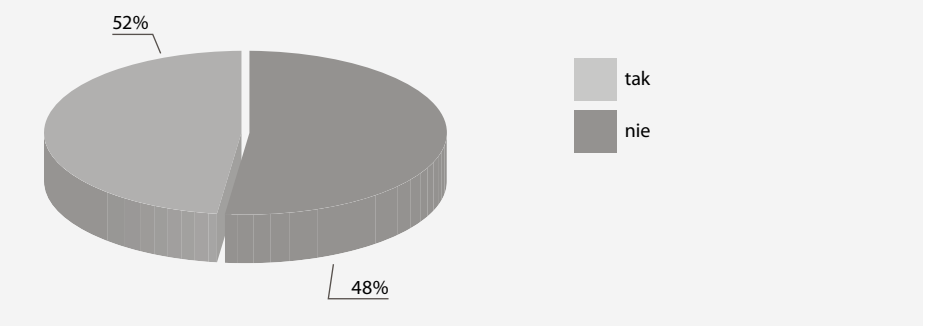
cka. Zdecydowana większość respondentów deklarujących wykonywanie pracy całkowicie samodzielnie jest zatrudniona w cudzej firmie, dwie badane osoby deklarowały samozatrudnienie, a jedna pracę poza sferą gospodarki.

W grupie badanych osób, które wskazywały wykonywanie pracy prawie całkowicie samodzielnie, respondenci z wykształceniem zasadniczym zawodowym wykonują pracę jako hydraulik murarz, elektryk. Respondenci z wykształceniem średnim ogólnym deklarowali pracę jako ankieter na umowę zlecenie, w transporcie wewnętrznym w zakładzie pracy chronionej, pracę jako doradca finansowy, asystent zarządu do spraw inwestycji. Respondenci deklarujący wykształcenie średnie techniczne wykonują pracę jako monter, sprzedawca. Respondent z wykształceniem wyższym deklarował pracę jako infobroker. Wśród respondentów, którzy wskazywali na wykonywanie pracy prawie całkowicie samodzielnie, tylko jeden badany zadeklarował samozatrudnienie, natomiast pozostali świadczą pracę w cudzej firmie.

W przypadku respondentów, którzy wskazywali na wykonywanie pracy, w której jedynie przyczyniają się do efektu końcowego, są to osoby świadczące pracę w cudzej firmie. Z wykształceniem wyższym jedna osoba wykonująca pracę jako doradca zawodowy, z wykształceniem średnim ogólnym jedna osoba wykonująca pracę biurową, dwie osoby z wykształceniem średnim technicznym wykonują pracę jako technik elektronik oraz urzędnik. Respondent deklarujący wykształcenie zasadnicze zawodowe wykonuje pracę jako krojczy w zakładzie pracy chronionej.

W procesie pracy oprócz podstawowych obowiązków często od pracownika wymaga się dodatkowych czynności. Wśród respondentów aktywnych zawodowo ponad połowa bez względu na płeć wskazywała, że wykonuje dodatkowe czynności w pracy. Najczęściej deklarowano sprzątanie stanowiska i miejsca pracy. Inne prace polegają na prowadzeniu spraw administracyjnych, zaopatrywaniu stanowiska w narzędzia i materiały do pracy, poszukiwaniu klientów, przygotowywaniu posiłków, pisaniu projektów, na kontaktach z mediami, dbaniu o porządek i zamykaniu stanowiska.

Wykres 4. Dodatkowe czynności w pracy wśród aktywnych zawodowo badanych osób niepełnosprawnych

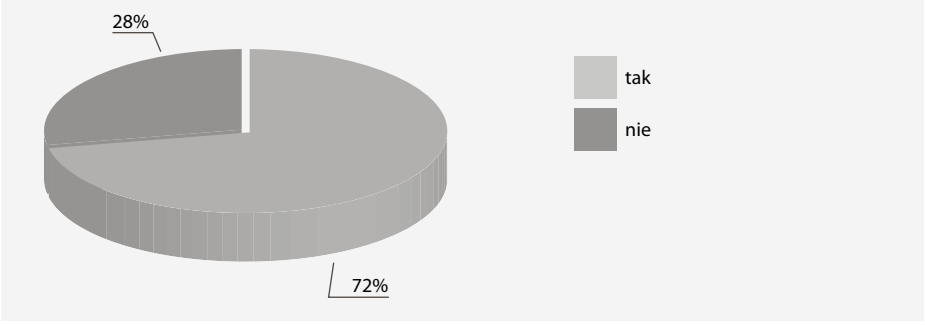
Wśród respondentów, którzy deklarowali wykonywanie dodatkowych czynności, 7 osób wykonuje pracę całkowicie samodzielnie, 2 osoby prawie całkowicie samodzielnie, a 3 osoby jedynie przyczyniają się do efektu końcowego.

Zatem w przypadku badanych osób niepełnosprawnych aktywnych zawodowo można wnioskować, że autonomia w procesie pracy współwystępuje z wykonywaniem zadań obejmujących jakościowo odmienne typy prac.

Kolejnym celem badań było określenie, ilu aktywnych zawodowo respondentów korzysta w pracy z maszyn i urządzeń. Jakiego rodzaju są najczęściej te urządzenia.

Z danych wynika, że wśród respondentów aktywnych zawodowo zdecydowana większość (72%) korzysta z maszyn i urządzeń w miejscu pracy.

Wykres 5. Korzystanie z maszyn i urządzeń w miejscu pracy przez aktywne zawodowo badane osoby niepełnosprawne

Respondenci najczęściej wymieniali komputer, ale też i inny sprzęt biurowy, głównie telefon, faks, drukarkę, kserokopiarkę, skaner oraz w pojedynczych przypadkach wymieniano maszyny sterowane komputerowo, wiertarkę, piłę taśmową, szlifierkę, śrubokręty, przybory malarskie, noże do krojenia materiału, kasę, narzędzia murarskie, organy, rzutnik, projektor, generator, oscyloskop, stacje lutownicze.

To, jakiego rodzaju są te narzędzia czy maszyny, głównie zależy od rodzaju pracy, ale też od jej charakteru. Dane dotyczące charakteru pracy wykonywanej przez aktywnych zawodowo respondentów wskazują, że 60% deklarowało, iż pracuje według ściśle określonych procedur, natomiast 40% wskazywało na pewną swobodę w działaniu, czyli sami organizują sobie pracę, byle osiągnęli pożądany przez zwierzchnika efekt.

W grupie aktywnych zawodowo respondentów 7 osób deklarowało korzystanie z maszyn i urządzeń w miejscu pracy i wykonywanie zadań ściśle według określonych procedur. Wśród nich 4 osoby wykonują pracę w instytucji sfery budżetowej, 2 osoby w przemyśle przetwórczym i 1 osoba w usługach. Natomiast wśród 8 respondentów aktywnych zawodowo, którzy deklarowali korzystanie z maszyn i urządzeń w miejscu pracy oraz wykonywanie zadań według uznania, byle osiągnąć pożądany efekt, 1 osoba deklarowała pracę w budownictwie, 1 w organizacji pozarządowej (trzeci sektor), natomiast pozostałe osoby pracę w usługach.

W przypadku badanych osób niepełnosprawnych zatrudnieni w usługach mają większą swobodę w wykonywaniu zadań służbowych niż respondenci zatrudnieni w instytucji sfery budżetowej i przemyśle przetwórczym.

SYTUACJA ŻYCIOWA BADANYCH OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

W badaniach przedmiotem zainteresowania było również ustalenie obecnej sytuacji, w jakiej znajdują się osoby badane. Interesowały nas powody znalezienia się w określonej sytuacji, ostatnie miejsce pracy w przypadku osób, które wcześniej pracowały, średnia wielkość miesięcznych dochodów. Z jakich przyczyn znaleźli się w obecnej sytuacji życiowej. Czy chcą zmienić swoją sytuację i co w związku z tym zrobili. Czy korzystają z pomocy instytucji do tego powołanych. Jakie wsparcie otrzymali.

Z uzyskanych danych wynika, co nie jest zaskoczeniem w przypadku osób niepełnosprawnych, że respondenci najczęściej deklarowali chorobę (41,3%), na drugim miejscu wadę wrodzoną (22,5%). Inną wskazywaną przyczyną było zdarzenie losowe (15%), które wiązało się często z wypadkiem. Wskazywano też na schorzenia będące następstwem nałogu, problemy rodzinne, utratę pracy, przestępstwo i wyrok.

Nawiązując do wcześniejszej analizy wśród biernych zawodowo respondentów, zdecydowana większość świadczyła wcześniej pracę. Są to więc osoby, które utraciły całkowicie bądź częściowo siłę roboczą, i można przypuszczać, że przyczyną mogła być niepełnosprawność, niskie kwalifikacje, jak i trudna sytuacja na rynku pracy. Wśród respondentów biernych zawodowo, którzy wcześniej pracowali, najdłużej pozostający bez pracy to osoby w wieku 51-60 lat, średnio 147,6 miesięcy, osoby posiadające wykształcenie zasadnicze zawodowe, średnio 121,6 miesięcy. Zatem osoby w wieku produkcyjnym. Utrata pracy jest przykrym doświadczeniem w życiu człowieka. Osoby niepełnosprawne dodatkowo muszą toczyć walkę z problemami zdrowotnymi. Zatem ich szanse na rynku pracy maleją. Tym bardziej że osoby niepełnosprawne często pobierają rentę, co w świetle przepisów stawia ich w jeszcze trudniejszej sytuacji. Prawo bowiem określa, że w przypadku utraty pracy osoby te nie mogą wówczas otrzymać statusu osoby bezrobotnej, mogą jedynie uzyskać status osoby poszukującej pracy.

W grupie respondentów biernych zawodowo, którzy wcześniej pracowali, najczęściej (61,1%) deklarowano sektor prywatny ostatniego miejsca zatrudnienia, dział gospodarki — usługi (27,8%), na drugim miejscu przemysł przetwórczy (22,2%). Według płci, kobiety najczęściej wskazywały na pracę w usługach (45,5%), natomiast mężczyźni w przemyśle przetwórczym (24%).

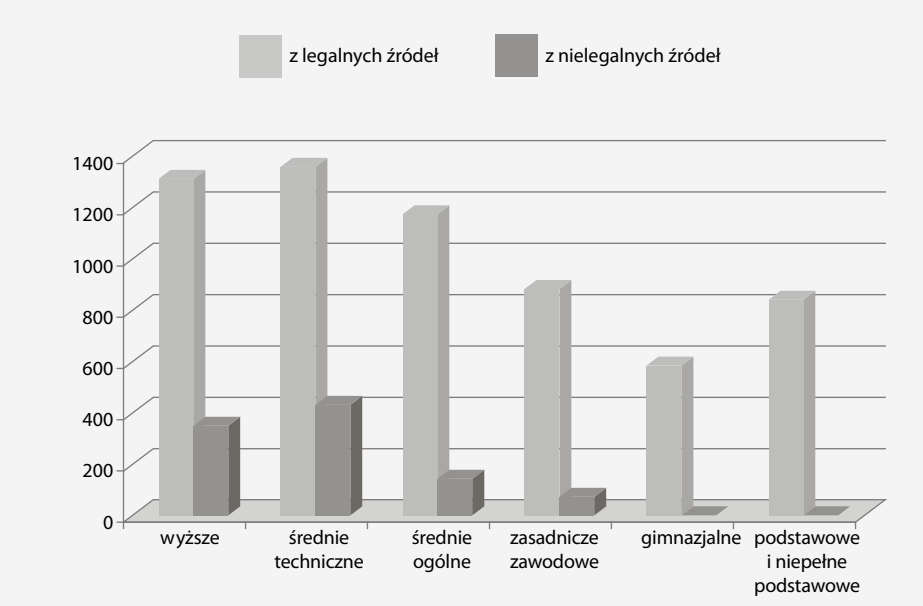
Tabela 4. Dział gospodarki ostatniego miejsca zatrudnienia osób niepełnosprawnych

	Przemysł przetwórczy	Transport	Budownictwo	Usługi	Rolnictwo i ogrodnictwo	Praca w instytucji finansowanej z budżetu	Handel
Ogółem	**22,2**	**16,7**	**5,6**	**27,8**	**5,6**	**13,9**	**8,3**
Płeć:							
Kobieta	18,2	18,2	0	45,5	9,1	9,1	0
Mężczyzna	24	16	8	20	4	16	12

Dane w %

Można zatem wnioskować, że w przypadku badanych osób niepełnosprawnych, zarówno aktywnych zawodowo, jak i biernych zawodowo, którzy wcześniej pracowali, dominującym działem gospodarki są usługi, a kolejnym przemysł przetwórczy.

Wykres 6. Średnia wielkość dochodów z legalnych i nielegalnych źródeł wśród ankietowanych osób niepełnosprawnych

Ogółem średni miesięczny dochód wśród 80 ankietowanych osób niepełnosprawnych wynosi 1277,8 zł. Zdecydowanie większy dochód respondenci uzyskują z legalnych źródeł. W przypadku badanych kobiet średni dochód na miesiąc z legalnych źródeł wynosi 1051,8 zł, z nielegalnych 145,5 zł, natomiast wśród badanych mężczyzn z legalnych źródeł 1108,7 zł, a z nielegalnych średnio 225,5 zł.

Z danych wynika, że wykształcenie ma istotny wpływ na wysokość dochodów zarówno w przypadku legalnych, jak i nielegalnych źródeł, co przedstawione zostało na wykresie.

Z analizy danych jakościowych wynika, że powyżej 2000 zł miesięczny dochód deklarowały osoby bierne zawodowo pobierające wysokie świadczenie emerytalne oraz osoby, które pobierają świadczenie rentowe i pracują — w dwóch przypadkach legalnie, w dwóch nielegalnie.

Respondenci, którzy deklarowali dochód powyżej 3000 i 5000 zł, to osoby, które pobierają świadczenie z tytułu niepełnosprawności, jednocześnie osiągają dochód z legalnej pracy, przy czym nie ujawniają rzeczywistych dochodów. Na uwagę zasługuje fakt, że posiadają wykształcenie średnie techniczne, zawód wyuczony i wykonywany — technik elektronik.

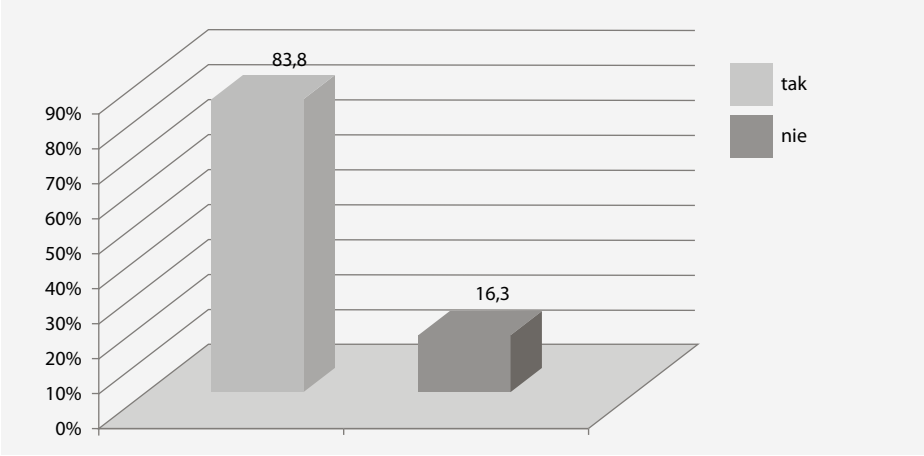
Najniższe dochody deklarowały osoby bierne zawodowo, które utrzymują się z zasiłku pielęgnacyjnego lub jałmużny.

Nielegalny dochód respondentów pochodzi z wynajmu mieszkania, opieki nad dzieckiem, opieki nad osobą starszą, pracy jako pomoc krawcowej, nieewidencjonowanych godzin nadliczbowych, pisanie prac na zlecenie, najczęściej jednak badani deklarowali niewykazywanie rzeczywistego dochodu.

Ustawodawstwo reguluje prawa przysługujące osobom niepełnosprawnych, by mogły funkcjonować w społeczeństwie. Jednak same działania polegające na „znoszeniu barier" architektonicznych, ekonomicznych czy społecznych nie mają dużego znaczenia, gdy osoby niepełnosprawne nie będą z tych możliwości korzystały.

Zatem w badaniach pytano respondentów o chęć zmiany obecnej sytuacji życiowej i jakie działania podjęto w tym kierunku.

Wykres 7. Chęć zmiany własnej sytuacji życiowej wśród ankietowanych osób niepełnosprawnych

Wśród 80 badanych osób niepełnosprawnych zdecydowana większość deklarowała chęć zmiany własnej sytuacji życiowej (83,8% ogółu badanych).

W naszych badaniach zadano respondentom również pytanie, co dotychczas zrobiono, aby zmienić swoją sytuację życiową. Z analizy danych jakościowych wynika, że oprócz leczenia i rehabilitacji, co najczęściej deklarowano, badani mimo niepełnosprawności podejmują też inne działania. Często wymieniono udział w szkoleniach lub w warsztatach terapii zajęciowej. W dwóch przypadkach respondenci deklarowali zamiar założenia rodziny. W przypadku badanych, których obecna sytuacja jest następstwem nałogu, podjęli oni trud leczenia. Inną deklarowaną formą działań było uczestnictwo w zajęciach sportowych lub udzielanie się w stowarzyszeniach, po to by być wśród ludzi. Kilku respondentów podjęło edukację na wyższych uczelniach, znaleźli pracę bądź wciąż jej aktywnie poszukują. Aktywność zawodowa może przynieść istotną poprawę sytuacji życiowej, jednak osoby niepełnosprawne muszą pokonać często więcej barier na rynku pracy niż osoby pełnosprawne, zatem szansę mają najbardziej zdeterminowani. Analizując aktywność w poszukiwaniu pracy przez osoby niepełnosprawne, można odwołać się do wniosków z wcześniejszych badań[7] — wśród niepracujących 164 osób nie-

[7] P. Radecki, *Identyfikacja potrzeb osób niepełnosprawnych w zakresie aktywizacji zawodowej*, projekt finansowany z Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach programu operacyjnego „Program inicjatywy Wspólnotowej EQUAL dla Polski 2004-2006", Warszawa 2007, s. 84-89.

pełnosprawnych tylko 40% poszukiwało aktywnie pracy. Z naszych badań również wynika, że zdecydowana większość respondentów jest bierna w poszukiwaniu pracy. W grupie 57 respondentów biernych zawodowo tylko 8 zadeklarowało podjęcie działań, by znaleźć pracę. Między innymi zarejestrowali się w urzędzie pracy lub poszukują pracy wśród znajomych. Należy więc zwracać uwagę, by działania aktywizacji zawodowej kierować do najbardziej zainteresowanych.

W grupie badanych byli też respondenci, którzy deklarowali chęć zmiany obecnej sytuacji, ale nic jeszcze nie zrobili w tym kierunku. Tak deklarowało 6 respondentów. Jedna osoba utrzymuje się z renty i wynajmu mieszkania, wskazuje, że chce poprawić sytuację, ale „nic już nie chce zmieniać, ma 62 lata i czeka na emeryturę”[8]. Dwóch respondentów jest aktywnych zawodowo i jednocześnie pobierają świadczenia rentowe. Trzech kolejnych respondentów, którzy deklarowali chęć zmiany, jednak nic nie zrobili, to osoby bierne zawodowo utrzymujące się z renty. Jeden z tych respondentów przebywa w ośrodku dla bezdomnych, uważa, że jego „niepełnosprawność wyklucza wszelkie działania i nadzieję na zmianę”[9] (niepełnosprawność z powodu przewlekłej choroby — miażdżyca, dwa zawały serca, chore nogi). Pozostali respondenci posiadają orzeczenie o niepełnosprawności z powodu upośledzenia umysłowego.

W przypadku 14 respondentów, którzy deklarowali, że nie chcą nic zmieniać w swoim życiu, 11 osób uzasadniało to najczęściej tym, że nie wiedzą jak, nie znają innego życia, że nic się już nie zmieni. Natomiast trzech badanych nie chce nic zmienić, ponieważ jak wynika z wypowiedzi, jeden jest „zadowolony ze swojego życia”[10], drugi „zadowolony z pracy”[11]. Trzeci respondent, który deklarował, że nie chce nic zmienić, prowadzi własną działalność (hydraulik, murarz, elektryk, „złota rączka”), wykazuje mały dochód, mieszka z rodziną na wsi, dziesiąty rok jest radnym.

Osoby niepełnosprawne mają możliwość korzystania z różnych form pomocy organizacji lub instytucji do tego powołanych.

W grupie badanych osób niepełnosprawnych z takiej pomocy korzysta zdecydowana większość (81,3%) bez względu na płeć, wiek, wykształcenie czy miesięczny dochód, co pokazuje poniższa tabela.

---

[8] Numer kwestionariusza — 7/WB/2010/02.
[9] Numer kwestionariusza — 8/WB/2009/02.
[10] Numer kwestionariusza — 17/WB/2010/10.
[11] Numer kwestionariusza — 17/WB/2010/07.

Tabela 5. Uzyskana pomoc od instytucji i organizacji przez osoby niepełnosprawne

	Tak	Nie
Ogółem	81,3	18,8
Płeć:		
Kobieta	66,7	33,3
Mężczyzna	91,5	8,5
Wiek:		
Do 21 roku życia	75	25
22-30 lat	90,9	9,1
31-40 lat	76,5	23,5
41-50 lat	76,9	23,1
51-60 lat	68,8	31,3
61 lat i więcej	100	0
Wykształcenie:		
Wyższe	85,7	14,3
Średnie techniczne	68,8	31,3
Średnie ogólne	92,9	7,1
Zasadnicze zawodowe	77,3	22,7
Gimnazjalne	75	25
Podstawowe i niepełne podstawowe	90	10
Miesięczny dochód:		
Brak dochodu	100	0
Do 300 PLN	50	50
301-600 PLN	85,7	14,3
601-900 PLN	84,2	15,8
901-1200 PLN	80	20
1201-1500 PLN	88,9	11,1
1501-1800 PLN	60	40
1801-2100 PLN	66,7	33,3
2101-3000 PLN	83,3	16,7
3001-5000 PLN	100	0
Powyżej 5000 PLN	100	0

Dane w %

Najczęściej wymienianą przez badanych instytucją był Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON), kolejnymi Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie (MOPR) i Ośrodek dla Bezdomnych. Innymi organizacjami wymienionymi przez respondentów były Centrum Pomocy Rodzinie, Polski Związek Niewidomych, Fundacja Kawalerów Maltańskich, organizacja BIZON, Stowarzyszenie „Koniczynka", „Amikus", Poradnia Zdrowia Psychicznego oraz Katolicka Organizacja Charytatywna CARITAS.

Formy pomocy uzyskiwane przez respondentów najczęściej deklarowane to wczasy rehabilitacyjne, sanatorium oraz dofinansowanie do komputera, na przykład w ramach programu Student 2. Inne formy pomocy to refundacja leków, sprzętu rehabilitacyjnego, dofinansowanie protezy, wózka inwalidzkiego, samochodu, aparatu słuchowego, psa przewodnika, a także wymiana okien, zakup kuchenki gazowej, węgla, dofinansowanie przejazdów komunikacją miejską, pomoc finansowa, posiłki i nocleg.

ZNAJOMOŚĆ I STOPIEŃ ZAINTERESOWANIA SPÓŁDZIELNIAMI SOCJALNYMI

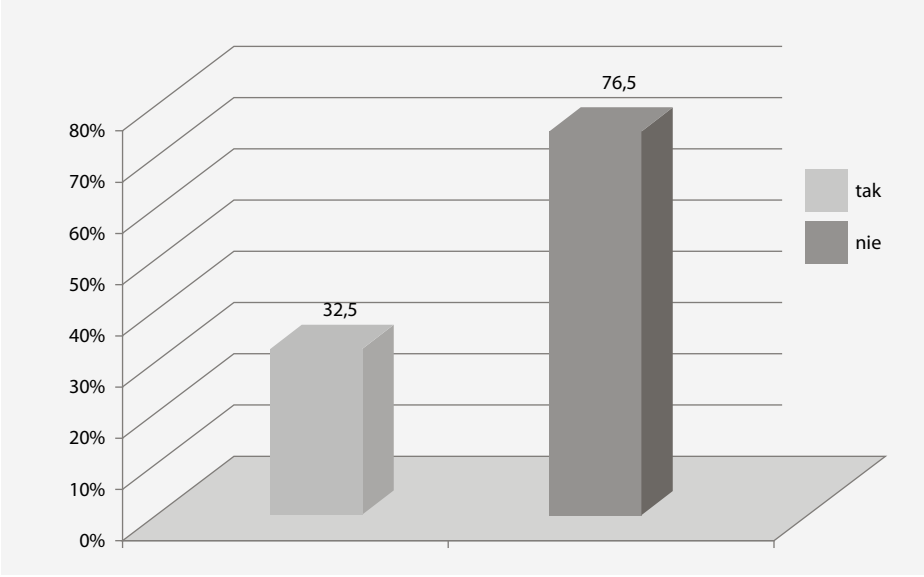
Jedną z alternatyw dla osób niepełnosprawnych jest spółdzielnia socjalna. Ten typ firmy narodził się we Włoszech. W Polsce w ustawie z 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych określona została jako przedsiębiorstwo społeczne. Ideą spółdzielczości socjalnej jest prowadzenie wspólnego przedsiębiorstwa przez jej członków, którymi mogą zostać osoby bezrobotne, bezdomne, uzależnione od alkoholu po zakończonym leczeniu odwykowym, osoby uzależnione narkotyków lub innych środków, po zakończonej terapii odwykowej, chorzy psychicznie, osoby zwalniane z zakładów karnych oraz osoby niepełnosprawne. Taką spółdzielnię socjalną może założyć co najmniej pięć (ale nie więcej niż pięćdziesiąt) osób spełniających wymienione wcześniej warunki. Naczelnym zadaniem spółdzielni socjalnych jest rozwijanie umiejętności i kompetencji społeczno-zawodowych, które są niezbędne zarówno na rynku pracy, ale i w codziennej aktywności społecznej.

W świetle wcześniejszych badań[12] można twierdzić, że występuje ni-

[12] P. Radecki, *Identyfikacja potrzeb osób niepełnosprawnych w zakresie aktywizacji zawodowej*, op. cit., s. 104-109.

ski stopień znajomości i zainteresowania ideą spółdzielczości socjalnej. Również w naszych badaniach pytano respondentów o znajomość i zainteresowanie owymi spółdzielniami.

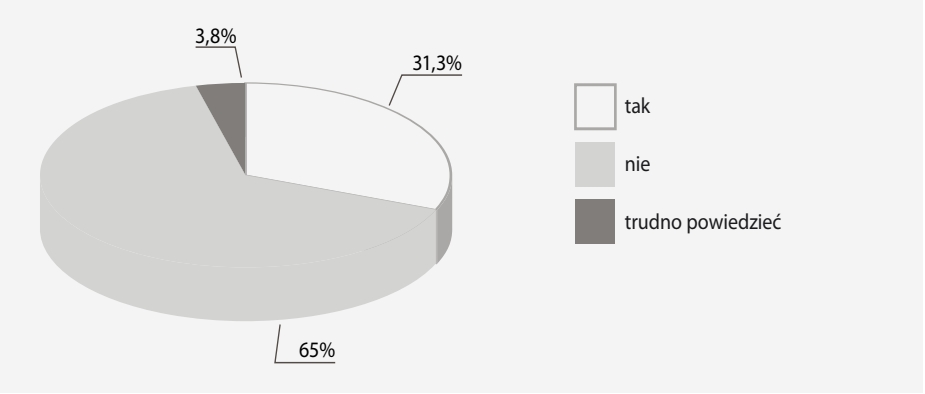
Wykres 8. Znajomość spółdzielni socjalnych przez badane osoby niepełnosprawne

Z danych wynika, że blisko 76,5% ogółu badanych nigdy nie słyszała o tej formie prowadzenia działalności.

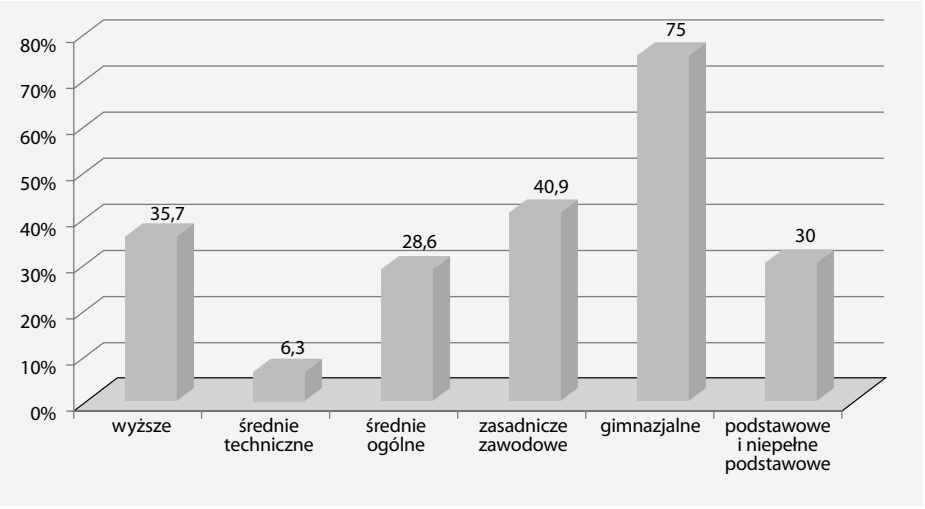
Respondenci, którzy znali ideę spółdzielni socjalnych, dowiedzieli się o niej podczas oglądania telewizji, słuchania radia bądź z prasy lub Internetu. Natomiast w przypadku innych osób usłyszano o tym na jednym ze szkoleń finansowanych przez UE, podczas wykładów na uczelni, w ośrodku dla bezdomnych, np. w Barce, w PFRON-ie, w stowarzyszeniu ludzi chorych na schizofrenię, w Fundacji im. Królowej Polski św. Jadwigi z Puszczykowa. Inna osoba z kolei dowiedziała się od znajomych, którzy są w trakcie zakładania takiej spółdzielni, jeszcze inna nawet od jednego z założycieli, z którym spotkała się na szkoleniu, kolejna osoba od doradcy zawodowego.

Wykres 9. Zainteresowanie spółdzielniami socjalnymi wśród badanych osób niepełnosprawnych

Zainteresowanie respondentów spółdzielniami również jest niewielkie. Z danych wynika, że wśród ogółu respondentów ponad połowa, tj. 65%, nie jest zainteresowanych spółdzielniami socjalnymi, 31,3% badanych deklarowało zainteresowanie, a „trudno powiedzieć" wskazało 3,8%.

Wykres 10. Zainteresowanie spółdzielniami socjalnymi wśród ankietowanych osób niepełnosprawnych w zależności od wykształcenia

Zdecydowanie najwięcej respondentów zainteresowanych spółdzielniami socjalnymi legitymowała się wykształceniem gimnazjalnym.

Tabela 6. Zainteresowanie spółdzielniami socjalnymi wśród osób niepełnosprawnych w zależności od dochodu

	Tak	Nie	Trudno powiedzieć
Miesięczny dochód:			
Brak dochodu	100	0	0
Do 300 PLN	0	100	0
301-600 PLN	42,9	50	7,1
601-900 PLN	47,4	52,6	0
901-1200 PLN	26,7	66,7	6,7
1201-1500 PLN	22,2	77,8	0
1501-1800 PLN	20	60	20
1801-2100 PLN	0	100	0
2101-3000 PLN	33,3	66,7	0
3001-5000 PLN	0	100	0
Powyżej 5000 PLN	0	100	0

Dane w %

W grupie respondentów zainteresowanych spółdzielniami socjalnymi są osoby zarówno bierne zawodowo (15 osób), jak i aktywne zawodowo (6 osób).

Wśród aktywnych zawodowo respondentów deklarujących zainteresowanie spółdzielniami są trzy osoby legitymujące się wyższym wykształceniem, jedna respondentka deklarowała zawód nauczyciel wychowania przedszkolnego i początkowego, uzyskuje dochód z pracy nierejestrowanej. Dwie osoby legitymują się wykształceniem średnim ogólnym, w tym jeden respondent pracuje w zakładzie pracy chronionej, drugi jest studentem. Kolejna osoba z wykształceniem zasadniczym zawodowym pracuje w zakładzie pracy chronionej.

Wśród biernych zawodowo respondentów deklarujących zainteresowanie spółdzielniami socjalnymi przeważają osoby legitymujące się wykształceniem gimnazjalnym i podstawowym. Z wykształceniem zasadniczym zawodowym jest 5 respondentów, którzy wcześniej pracowali, a obecnie utrzymują się z renty. Z wykształceniem średnim technicznym dwie osoby, które również wcześniej pracowały. Respondenci z wykształ-

ceniem średnim ogólnym — jeden jest studentem pracuje jako doradca finansowy, drugi respondent stracił pracę i obecnie otrzymuje pomoc z opieki społecznej. Jeden respondent z wyższym wykształceniem pedagogicznym, który również stracił pracę.

Wśród osób, które deklarowały zainteresowanie spółdzielniami socjalnymi, niektóre miały już pewne plany. Jedna z respondentek jest zainteresowana założeniem spółdzielni socjalnej, ale pod pewnymi warunkami, zastanawiała się, czy nie otworzyć galerii połączonej z cukiernią i miejscem spotkań społeczności lokalnej. Chciałaby w ten sposób z jednej strony poprawić swoją sytuację materialną, a z drugiej strony byłaby to praca na rzecz społeczności lokalnej polegająca na edukacji tych ludzi. Inna osoba jest zainteresowana, ale pod warunkiem gdyby mogła robić to wspólnie z rodzicami, kolejna badana osoba deklarowała zainteresowanie, ale nie posiada jeszcze dostatecznej wiedzy w tym temacie. Wśród respondentów deklarujących zainteresowanie spółdzielniami socjalnymi były również osoby, które są zainteresowane, ale wolałyby być raczej pracownikami niż założycielami.

Brak zainteresowania deklarowały osoby powyżej 61 roku życia i w wieku 51-60 lat, osoby z wykształceniem średnim technicznym, osoby uzyskujące wysokie dochody. Niektórzy respondenci deklarujący brak zainteresowania spółdzielniami socjalnymi uzasadniali to obawą, że będą postrzegani jako osoba wykluczona, ktoś z marginesu społecznego. Inny respondent twierdził, że dobrze wie, co chce robić, gdy odzyska sprawność, kolejna osoba nie ma czasu, bo wychowuje dziecko, następna nie uważała się za przedsiębiorczą, jeszcze inna nie traktuje się jako osobę niepełnosprawną. W jednym przypadku respondent myśli o założeniu własnej działalności.

Przypuszczalnie na niski stopień zainteresowania tą formą działalności wśród badanych miała wpływ nie tylko mała znajomość idei spółdzielczości, ale i różnego rodzaju obiekcje ze strony respondentów. Należałoby więc się zastanowić, jakie można podjąć działania, aby wpłynąć choćby w minimalnym stopniu nie tylko na sposób postrzegania osób niepełnosprawnych, ale i na społeczność lokalną. Celem tych działań byłoby również uświadamianie o możliwościach, jakie daje tego rodzaju działalność.

PODSUMOWANIE

W badanej grupie 80 osób niepełnosprawnych występuje przewaga mężczyzn, pod względem wieku przeważają osoby w wieku produkcyjnym. Zdecydowana większość respondentów jest bierna zawodowo. Jako główne źródło utrzymania wskazywali rentę/emeryturę.

Zdecydowana większość respondentów aktywnych zawodowo dzierżawi własną semi-siłę roboczą głównie w sektorze prywatnym w procesie pracy opartym na świadczeniu usług. Respondenci, którzy deklarowali wykonywanie dodatkowych czynności, w większości wykonują swoje zadania całkowicie samodzielnie. Zatem w przypadku badanych osób niepełnosprawnych aktywnych zawodowo autonomia w procesie pracy współwystępuje z wykonywaniem zadań obejmujących jakościowo odmienne typy prac.

Aktywni zawodowo respondenci, którzy deklarowali korzystanie z maszyn i urządzeń w miejscu pracy, zatrudnieni w usługach, mają większą swobodę w wykonywaniu zadań służbowych niż respondenci zatrudnieni w instytucjach sfery budżetowej i przemyśle przetwórczym.

Wśród respondentów, którzy nie są obecnie aktywni zawodowo, osoby najdłużej pozostające bez pracy to badani w wieku 51-60 lat. Pod względem wykształcenia to osoby po zasadniczej szkole zawodowej. Jako najczęstszą przyczynę sytuacji, w jakiej się znaleźli, wskazywali chorobę i wadę wrodzoną. Ważne jednak jest to, że zdecydowana większość badanych chce zmienić swoją sytuację i podjęła już pewne działania w tym kierunku. Pomijając leczenie i rehabilitację, do innych najczęściej deklarowanych przedsięwzięć zaliczano uczestnictwo w różnych kursach i szkoleniach.

Świadomość uprawnień osób niepełnosprawnych jest duża, co potwierdzają również dane uzyskane w naszym badaniu, bowiem zdecydowana większość respondentów korzysta z pomocy różnych instytucji i organizacji do tego powołanych. Z instytucji respondenci najczęściej deklarowali Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, a deklarowana forma pomocy to oprócz dofinansowania do wczasów rehabilitacyjnych również dofinansowanie do zakupu komputera.

Znajomość spółdzielni socjalnych, jak i zainteresowanie nimi jest niewielkie wśród badanych osób niepełnosprawnych. W grupie respondentów, którzy deklarowali zainteresowanie spółdzielniami, zdecydowana większość jest bierna zawodowo, ale chce zmienić swoją sytuację.

Alternatywą dla nich może być spółdzielnia socjalna. Zatem należałoby zastanowić się, jakie można podjąć działania, by osoby zainteresowane mogły zapoznać się ze wszystkimi możliwościami, jakie daje działalność w spółdzielni socjalnej. W jaki sposób dotrzeć również do tych osób niepełnosprawnych, które nigdy nie słyszały o tej formie działalności. Jednym z rozwiązań może być organizowanie spotkań z osobami, które w takiej spółdzielni działają, na przykład podczas warsztatów terapii zajęciowej.

BIBLIOGRAFIA

Buliński L., *Poakcesyjne mechanizmy integracji społecznej na rzecz osób niepełnosprawnych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007.

Frączkiewicz-Wronka A., Zrałek M., *Rzeczywiste i pożądane działania jednostek samorządu terytorialnego na rzecz osób niepełnosprawnych*, [w:] *Społeczne problemy osób niepełnosprawnych*, pod red. Joanny Sikorskiej, IFiS PAN, Warszawa 2002.

Bartkowski J., *Charakterystyka społeczno-ekonomiczna zakładów pracy jako determinanta zatrudniania osób niepełnosprawnych*, [w:] *Zatrudniając niepełnosprawnych*, FISP, Warszawa 2009.

Ernc J., *Bycie innym. Problem wykluczenia i izolacji ludzi niepełnosprawnych*, Wydawnictwo UG, Gdańsk 2008.

Golinowska S., *Integracja społeczna osób niepełnosprawnych. Ocena działań instytucji*, Raport IPISS, Warszawa 2004.

Kantyka S., *Edukacja osób niepełnosprawnych a problem ich podmiotowości*, [w]: *Społeczne problemy osób niepełnosprawnych*, pod red. Joanny Sikorskiej, IFiS PAN, Warszawa 2002, s. 138.

Kirenko J., Szarzyńska E., *Bezrobocie. Niepełnosprawność. Potrzeby*, WUMCS, Lublin 2010.

Kukla D., Bednarczyk Ł., *Poradnictwo zawodowe dla osób z grupy szczególnego ryzyka*, Difin SA, Warszawa 2010.

Radecki P., *Identyfikacja potrzeb osób niepełnosprawnych w zakresie aktywizacji zawodowej*, raport z badań, KIG-R, Warszawa 2007.

Akty normatywne

Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 roku o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. z 2008 r. Nr 14, poz. 92, z późn. zm.)

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych (Dz.U. 06.94.651 zm. Dz.U. 2009.91.742).